

UOT 323.28 (41.25.40)

AKİF MARIFLI

*(Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası)***FÖVQƏLADƏ HALLAR ANLAYIŞININ TƏFSİLATLI İZAHI VƏ TƏSNİFATINA DAİR
BEYNƏLXALQ VƏ MİLLİ YANAŞMALAR***Açar sözlər: fəvqəladə hallar, terror, təsnifat, texnogen, mexanizm*

Fəvqəladə hallar anlayışının hüquqi təsbiti və eləcə də beynəlxalq hüquqi izahları önəm daşımaqdadır. Bunun başlıca səbəbi ondan ibarətdir ki, beynəlxalq əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinin əsas səbəblərindən biri də hüquqi-normativ bazanın unifikasiya edilməsidir. Beynəlxalq hüquqi istilahlardan və izahların unifikasiya edilməsi fəvqəladə hadisələrin qarşısının alınması, eləcə də fəsadların aradan qaldırılmasına ümumi adekvat reaksiyanı formalaşdıracaqdır. Bu dünya ictimai qarşısında dayanan həllini gözləyən mühüm məsələlər kateqoriyasına aiddir. Fəvqəladə hallar anlayışının hüquqi təsbiti onlara qarşı görülən tədbirlərin prosedur qaydalarını və mexanizmini müəyyən edir. Prosedur qaydalar fəvqəladə halların baş verməsi zamanı ictimai hazırlığı və onun səviyyəsini formalaşdırır, qurumların və cəmiyyət institutlarının məsələlərlə bağlı olaraq fəaliyyətini tənzim edir. Ona görə də fəvqəladə halların qarşısının alınmasında nəzəriyyə və təcrübənin tədqiq edilərək bir araya gətirilməsi vacibdir. Burada təbii ki, söhbət eyni zamanda fəvqəladə halların baş verməsindən sonra onların fəsadlarının aradan qaldırılmasının modelləşdirilməsindən də gedir. Təəssüf ki, hələ milli elmi təcrübəmizdə fəvqəladə hallarla bağlı olaraq elmi-akademik modelləşdirilmənin əsası qoyulmamışdır. Mövcud modelləşdirilmə təbii və antropogen mənşəli fəvqəladə halların qarşısının alınması ilə deyil, həm də onların təsnifatlaşdırılması ilə bağlı olacaqdır. Bu istiqamətdə fəaliyyətin pozitiv bir şəkildə üçün fəvqəladə hallar anlayışı öz izahını tapmalıdır. Habelə burada bizim elmi marağımız odur ki, biz fəvqəladə hallar məsələsi ilə terrorizmin qarşılıqlı təsir və təmas nöqtələrini tapaq. Modelləşdirilmə sinergetik yanaşmadan istifadə edilməsini zəruri edir. Fəvqəladə halların qarşısının alınması və fəsadlarının aradan qaldırılması həmçinin ciddi koordinasiya mexanizmlərinin təsis edilməsini

tələb edir. Koordinasiya fəaliyyətin effektivliyini artıracaq, insanların həyatlarının və sağlamlıqlarının, iqtisadiyyatın, habelə ictimai infrastrukturun qorunmasına səbəb olacaqdır.

Fəvqəladə hallar anlayışının izahı ilə bağlı elmi açıqlama

Anlayışın izahı onu doğuran komponentlərin tam və dolğunluğu ilə ifadə edilməsini tələb edir. Həmçinin elmi araşdırmalar zamanı anlayışın əsas mahiyyətindən çıxış edərək tədqiqi tələb edilən məsələlərin mahiyyətinə nüfuz etməyə imkan verir. Fəvqəladə hallar anlayışının izahı isə yalnız müəyyən sahədə çalışan mütəxəssislər üçün deyil, hüquqşünaslar və eləcə də onun ictimai təzahürlərinin araşdırılması ilə məşğul olmuş olan şəxslər üçün lazımdır. Elmi araşdırmanın tam olaraq məqsədinə çatması anlayışın müxtəlif aspektlərinin düzgün bir şəkildə müəyyən edilməsi ilə bağlıdır. Bura həmçinin anlayışın təsnifatını da daxil etmək olar. İstər ictimai, istərsə də digər elm sahələrində çalışanlar fəvqəladə hallar anlayışının elmi təsnifatlarını işləyib hazırlamalıdır.

Fəvqəladə hal – qəza, fəlakət, təhlükəli təbii hadisəsi nəticəsində müəyyən ərazidə yaranan, insan sağlamlığına və ya ətraf mühitə zərər verən, əhəmiyyətli dərəcədə maddi itkilərə və insan tələfatına səbəb olan və insanların həyat fəaliyyətinə pozan vəziyyətdir [8]. Buradan göründüyü kimi təqdim edilən izah ümumi əhatəedici xarakter daşıyır. Müvafiq ədəbiyyatlarda həmin təsbitin müəyyən fərqli izah formalarına rast gəlmək mümkündür. Lakin izahlarda bir sıra fərqlərə baxmayaraq söhbət eyni mahiyyətdən gedir. Fəvqəladə hal ümumiyyətlə cəmiyyətin həyatının normal axarını pozan bir reallıqdır. Bu zaman fərdlərin ayrılıqda, cəmiyyətin isə bütövlükdə psixoloji durumunda dəyişikliklər əməl gəlir. Bu dəyişikliklər ictimai həyatın müxtəlif sferalarına birbaşa təsir edirlər.

Siyasi elm nöqtəyi-nəzərindən fəvqəladə halların hansı aspektlərinin öyrənilməsi zəruridir? Biz bilirik ki, istənilən fəvqəladə hal mənsəyindən asılı olmayaraq dövlətin ictimai həyatına təsir edir. Dövlətin inkişafı marağında olmayan qüvvələr və ya digər dövlətlər, hərbi qurum və bloklar, birləşmələr, təşkilatlar həmin müəyyən hal və hadisədən istifadə edə bilərlər. İlk öncə ictimai panikanın yaranması üçün onun işıqlandırılmasında problemlərə səbəb olurlar. Daha sonra ölkə daxilində hakimiyyət orqanlarına qarşı etimadsızlıq formalaşdırmaq istəyirlər. Bunun üçün fəvqəladə halların miqyası və təhlükəsini lazımından artıq göstərməyə çalışırlar. Ona görə fəvqəladə hallar bir təzahür kimi siyasi elmin axtarış obyekt və predmetlərinə də təsir edir və siyasi elmin metodları cəhətdən öyrənilməsi mühüm olan məsələlər kateqoriyasına aiddir.

Fəvqəladə hal ilk öncə humanitar problem doğurur. Humanitar problemin düzgün bir şəkildə həllini tapa bilməməsi isə birbaşa ictimai xaos və fəsadlara gətirib çıxarda bilər. Həmçinin milli təhlükəsizlik və dövlətçilik üçün siyasi baxımdan təhlükə yaratdığından fəvqəladə halların elmi-praktik cəhətdən vaxtında düzgün analiz edilərək həyata keçirilməsi problemin aradan qaldırılmasına kömək edir. Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, fəvqəladə hal icmal metodologiya ilə öyrənilməlidir. Onun sırf təbii tərəflərinin öyrənilməsi təbiət elmləri ilə məşğul olan mütəxəssislərin sahəsidir. İctimai təzahürlərin öyrənilməsi isə ictimai elmlər sahəsində çalışanların vəzifəsidir. İctimai elmlər üzrə çalışan mütəxəssislərin fəaliyyətinin nəticəsi olaraq cəmiyyət fəvqəladə hallara qarşı siyasi, psixoloji və mənavi nöqtəyi nəzərdən hazırla bilər.

Yer səthində və atmosfer qatlarında çoxlu sayda fiziki, fiziki-kimyəvi, biokimyəvi, geodinamik, hidrodinamik və digər proseslər baş verir. Bu proseslər nəticəsində planetin görkəmi daima dəyişir. İnsan həmin prosesləri ya dayanıdırmaq, ya da həmin proseslərin gedişini dəyişdirmək iqtidarında deyildir. O, yalnız həmin proseslərin inkişafını proqnozlaşdırma və bəzi hallarda onların dinamikasına təsir edə bilər. Bunun üçün isə həmin proseslərin yaranma səbəblərini düzgün müəyyən edə bilməlidir. Bizim üçün önəmli olan məsələ isə fəvqəladə halların yaranması və eləcə də bu anlayışın doğru və əhatəedici bir şəkildə açıqlanmasıdır. Burada bir məsələyə təmas edilməsinə məqsəduyğun

hesab edirik. Texnika və texnologiyanın inkişafı, informasiya və kommunikasiya sistemlərinin təkmilləşməsi ayrı-ayrı hallarda insanın fəvqəladə halların bir qisminə müdaxiləsini artırır. Bu artma həm pozitiv, həm də neqativ ola bilər. Neqativ tərəfi ondan ibarətdir ki, insanın fəvqəladə halların yaranmasına təsir edən antropogen rolu artır. Yəni insan özü getdikcə fəsadları kifayət qədər geniş və əhatəli olan fəvqəladə hallar formalaşdırır. Pozitiv tərəf ondan ibarətdir ki, insanın bu halların fəsadlarının aradan qaldırılması istiqamətində bilikləri genişlənir, bacarıqları artır, imkanları çoxalır. Bir sözlə, hər şey istənilən fəaliyyətin ümumi xəttindən və məqsədlərindən asılı olur. Belə ki, insan amili öz sözünü deməklə yeni paradigmalər formalaşdırır. Bunların isə elmi araşdırılmasının dövrü olaraq həyata keçirilməsi bir zərurətə çevrilir.

Fəvqəladə halların təsnifatı ilə bağlı ümumi prinsiplər

Məsələlərin mahiyyətini bir qədər açıqlayaraq onu söyləmək gərəkdir ki, fəvqəladə hal – insan tələfatına, insanların sağlamlığına və ətraf mühitə ziyan vurmuş, əsaslı maddi itkilərə səbəb olmuş və həyat fəaliyyətini pozmuş qəza, bədbəxt hadisə, təhlükəli təbii hadisə, təbii fəlakət və ya başqa fəlakət nəticəsində müəyyən ərazidə yaranan vəziyyətdir. Bütün bu hallar dünyanın müxtəlif yerlərində baş verir. Onların qəfil baş verməsi ümumiyyətlə dünya dövlətlərini və beynəlxalq təşkilatları vadar edir ki, fəvqəladə hallarla bağlı olaraq ümumdünya səviyyəsində reaksiya verə biləcək sistemlərin əsası qoyulsun [3,133]. İstehsalatın güclənməsi və iqtisadiyyatın inkişafı, həyat və fəaliyyət sferalarının transmilliləşməsi qeyd edilən beynəlxalq sistemlərin zərurətini ortaya qoyur. Ayrıılıqda və təklildə bir dövlətin nizamlaya biləcəyi fəvqəladə hallar siyasətinin reallaşdırılması çətinləşir. Qloballaşma təkcə ictimai həyata deyil, eyni zamanda təbiətə, hadisə və proseslərə təsir edir. Onların gücünü, əhatəsini artırır və genişləndirir. Belə olan halda beynəlxalq fəaliyyətin qaydalarının və formalarının unifikasiyası, imkan və vasitələrin isə diversifikasiyası beynəlxalq sistemin ən işlək bir mexanizm ola biləcəyindən xəbər verir. Təbii ki, bunun üçün hələ görülməyən işlər olduqca çoxdur.

Burada fəvqəladə halların tərkib hissəsi olan müəyyən məsələlərə də aydınlıq gətirmək lazımdır. Fəvqəladə halların təsiri və eləcə də

ictimai təhlükəsizliklə birbaşa əlaqəsinin olması bir sıra dövlətlərin konstitusiyalarında öz əksini tapmışdır [9,340]. Bundan başqa bir sıra dövlətlərin hüquqi-normativ aktlarında fəvqəladə rejim də təsbitini tapmışdır. Fəvqəladə rejimlərin həyata keçirilməsi zamanı fəvqəladə halların qarşısının alınması və ya fəsadların aradan qaldırılması məqsədi ilə normal zaman kəsiyində mövcud olan bir sıra hüquqi müəssisələrin fəaliyyəti dayandırılır [2,26]. Bunun da başlıca səbəbi vətəndaşların fiziki mövcudluqlarının qorunması, ictimai və iqtisadi institutların işləkliyinin təmin edilməsidir.

Fəvqəladə halların yaranması riski də müvafiq ədəbiyyatlarda qeyd edilmişdir. Fəvqəladə halların yaranması riski onların yaranması ehtimalı və tezliyidir. Fəvqəladə halın mənbəyi müəyyən bir ərazidə baş vermiş qəza və ya infeksiya xəstəliyinin yaranması, habelə yayılmasıdır [4,15].

Texnogen qəza — texnogen obyektə böyük həcmli qəzalardır ki, nəticədə çoxlu sayda insan tələfatına və hətta ekoloji dəyişikliklərə səbəb ola bilər. Qəza dedikdə, müəyyən şərtlər daxilində insanın həyat fəaliyyətinə zərər vura bilən hadisə və proseslər nəzərdə tutulur. Texnogen xarakterli fəvqəladə hadisələrə iri istehsalat qəzaları, sənaye müəssisələrində partlayışlar, enerji sistemlərində, mühəndis və texnogen şəbəkələrindəki qəzaları, hidrotexniki qurğularda, kommunal təsərrüfat obyektlərində qəzaları misal göstərmək olar.

Fəvqəladə hadisələrin qiymətləndirilməsi eyni cür yanaşmaq və onlara qarşı adekvat tədbirlər görmək üçün fəvqəladə hadisələr tiplərinə, növlərinə, miqyasına, nəticələrin ağırlığına və s. əlamətlərinə görə təsnif edilir. Lakin fəvqəladə hadisələr ilk əvvəl münafişəli və münafişəsiz fəvqəladə hallar kimi növlərə ayrılır. Münafişəli fəvqəladə hadisələrə hərbi toqquşmalar, ekstremist siyasi mübarizə, sosial partlayışlar, milli və dini münafişələr, terrorizm, cinayətkarlıq və s. aiddir. Münafişəsiz fəvqəladə halların isə daha çox təbii, texnogen, ekoloji və sosial-siyasi və hərbi siyasi xarakterli növləri nəzərə çarpır. Təsir dairəsinə görə və nəticələrin ağırlığı üzrə fəvqəladə hadisələr lokal (qismi), obyekt səciyyəli, yerli, regional, milli və ya qlobal xarakterli ola bilər. Burada məsələlərə aydınlıq gətirilməsi üçün müxtəlif dövrlər tərəfindən istifadə edilən təsnifatlardan və onların hüquqi ifadəsindən misallar vermək

olar. Ümumi izaha görə lokal (qismi) fəvqəladə hadisələr iş yerindən, iş sahəsindən, mənzildən kənarə yayılırlar.

Fəvqəladə halların təsnifatı

1. Nəqliyyat qəzaları. Bu, nəqliyyat vasitələrinin zədələnməsi, insan qurbanları və maddi ziyanla nəticələnən texnogen mənşəli ekstremal halların və ya təsadüfi kənar təsirlərin nəticəsidir.

2. Yanğın və partlayışlar. Yanğın və partlayışlar müasir dünyada irimiqyaslı maddi ziyan, insan ölümü, ətraf mühitə ziyan və s. ilə nəticələnən ən geniş yayılmış fəvqəladə haldır. Özünün kimyəvi təbiətinə görə bu, qeyri-nəzarətsiz yanmanın müxtəlif növləridir.

3. Güclü təsirə malik zərərli maddələrin tullanması (və ya tullanma təhlükəsi olan qəzalar). Bu, sənayedə və nəqliyyatda böyük miqdarda olan və dağıdılması zamanı (obyektlərdə qəza vaxtı) atmosferdə asan yayılan və insanların kütləvi zərər görməsinə gətirib çıxaran zərərli kimyəvi maddələrdir [1].

4. Radioaktiv maddələrin tullanması (və ya tullanma təhlükəsi olan) ilə nəticələnən qəzalar. Radiasiyanın təsiri canlı orqanizmlərin məhvinə gətirib çıxarır. Radiasiya yoluxması zamanı şüa xəstəliyi inkişaf edərək orqanizmin genetikasını pozur. Şüalanma radioaktiv maddələrdən istifadə edən müəssisələrin işləməsi, nüvə qurğularında qəzalar və radioaktiv tullantıların emalı və basdırılması ilə məşğul olan təşkilatların fəaliyyəti ilə bağlıdır.

5. Bioloji təhlükəli maddələrin tullanması (və ya tullanma təhlükəsi olan) ilə nəticələnən qəzalar. Bioloji təhlükəli maddələr kiçik miqdarda insan və heyvan orqanizminə düşərkən kütləvi infeksiya xəstəlikləri törədə biləcək maddələrdir. BTM-yə xüsusi təhlükəli infeksiya xəstəlikləri olan vəba, taun, təbii çiçək, qara yara və s. törədiciləri olan mikroblar və bakteriyalar aiddir.

6. Binaların qəflətən uçması. Bu tipli qəzalar adətən kənar faktorlarla, məsələn, insanların, texnikanın bir yerə cəmlənməsi, fəal işlə bağlıdır. Bir çox hallarda bina və tikililərin uçması, çökmə, qruntlarda tikinti qaydalarına riayət edilməməsi, tikilən obyektlərin özüllərinin mühəndis – geoloji tədqiqatdakı qüsurlar, eləcə də bina, konstruksiyaların və müəyyən detalların lazımı əsaslandırılmaması nəticəsində baş verir [10].

Bəzi ölkələrin hüquqi sistemində fəvqəladə halların təsnifatı

Obyekt miqyaslı fəvqəladə halların təsir dairəsi sənaye obyektlərində, binalarda və ya qurğuların hüdudunda məhdudlaşır. Məsələn, Tacikistan Respublikası qanunvericiliyinə görə lokal fəvqəladə hal 10 nəfərin xəsarət aldığı, 100 nəfərin həyat fəaliyyətinin pozulduğu, maddi ziyanın isə əmək haqqının 1000 misli qədər olduğu bir haldır [7].

Yerli fəvqəladə hadisələr yaşayış məntəqəsi, ayrıca bir şəhər, kənd təsərrüfatı obyektləri hüdudunda baş verir. Burada da beynəlxalq hüquqi təsbitmə təcrübəsində misal gətirmək istərdik. Rusiya qanunvericiliyinə görə yerli fəvqəladə hallar olaraq səciyyələndirilən hallarda xəsarət alanların sayı 10-50 nəfər arası olmalıdır. Həyat fəaliyyəti pozulanların sayı 100-500 nəfər arasında olmalıdır. Maddi ziyanın məbləği isə minimum əmək haqqının 1000-5000 misli arasında olmalıdır [6].

Regional fəvqəladə hallar şəhər, şəhərtrafi ərazi, bir neçə sənaye və kənd təsərrüfatı rayonunun hüdudları daxilində baş verir. Regional fəvqəladə halların təsnifatı ilə bağlı beynəlxalq təcrübədə verəcəyimiz misal isə Belarus Respublikasının qanunvericiliyinə aiddir. Burada xəsarət alanların sayı 50-500 nəfər arasında göstərilir. Həyat fəaliyyətinin pozulması məsələsində miqdar isə 300-500 nəfər arasında müəyyən edilir [5].

Milli fəvqəladə hallar müəyyən bir respublika ərazisinin xeyli hissəsində tüğyan edir. Bunun da beynəlxalq təcrübədə miqyasları ilə bağlı olaraq qanunlar qəbul edilmişdir. Bu qanunlarda milli fəvqəladə halın də ölçüləri və meyarları göstərilmişdir. Qlobal fəvqəladə hallara isə eyni regiona aid bir neçə respublika ərazisinə yayılan və öz təsirini göstərən fəvqəladə hallar aid edilir.

Beynəlxalq təcrübə ilə yanaşı Azərbaycan Respublikası qanunları da fəvqəladə halların təsnifatı ilə bağlı məsələləri əhatə etməkdədir. Azərbaycan Respublikası ərazisində fəvqəladə halların qarşısının alınması və eləcə də onların nəticələrinin aradan qaldırılması ilə məşğul olan icra orqanı Azərbaycan Respublikası Fəvqəladə Hallar Nazirliyidir.

Milli və beynəlxalq təcrübədən başqa bir sıra alimlərin qruplaşdırmalarında terrorizmdən qaynaqlanan fəvqəladə hall ayrıca verilmişdir. Bunlardan başqa təsnifat sistemlərində silahlı

və ya hərbi məqsəli fəvqəladə hallar da təsnifata daxil edilmişdir.

Elə fəvqəladə hallar vardır ki, onlar adı qırğın silahlarından qaynaqlanırlar. Bu kateqoriyaya aşağıdakılar daxildir:

Adi qırğın vasitələri. İlk öncə "adi qırğın vasitəsi" terminin nisbi olmasını qeyd etmək lazımdır. Belə ki, silahları tətbiq edərkən əhali arasında kütləvi qırğınların baş verməsi mümkündür. Buna XX əsrin müharibə və silahlı toqquşmaları bariz nümunədir. Son illərdə adi silahların sayının və keyfiyyətinin yüksəlməsi hesabına inkişaf etmiş ölkələrin döyüş potensialının kəskin artması qeyd olunmalıdır. Kifayət qədər kütləvi qırğın silahları ehtiyatını artıran böyük dövlətlər fikirlərini adi silahların istehsalına yönəltmişlər. Bu silahların da hədəf alma keyfiyyəti və döyüş effektivliyinin artmasının kəskin inkişaf nəzərə çarpır. Elmi-texniki inkişafın artması hərbi sahədə, hərbi qüvvələrin kompüterləşməsində öz əksini tapır. Artıq "kompüter-texnotron müharibə" termini geniş yayılmağa başlamışdır. Yeni fiziki prinsiplər əsasında silahların hazırlanması üzrə intensiv işlər görülür. Son hərbi əməliyyatlardan aydın oldu ki, qərb ölkələrinin ordusunda daha çox adi qırğın vasitələrinin bir növü olan dəqiq silahlardan istifadəyə önəm verilməsi konsepsiyası əsas rol oynayır, əsasən də geniş miqyaslı əməliyyatlar həyata keçirmədən uzaq məsafədən idarə olunmaqla hücumlar həyata keçirilirdi. Adi qırğın vasitələrini aşağıdakı kimi qruplarla da təsnif etmək mümkündür:

1. Qəlpəli silahlar;
2. Fuqas döyüş sursatları;
3. Kumulyativ döyüş sursatları;
4. Beton dağdan bombalar;
5. Yandırıcı silahlar;
6. Həcmli partlayış döyüş sursatları;
7. Dəqiq silahlar.

Bundan başqa fəvqəladə hallar kütləvi qırğın silahlarının tətbiq edilməsi nəticəsində də yaranı bilər. Düşmənin tərəfindən tətbiq edilən kütləvi qırğın vasitələrindən obyektlərin müdafiəsi və nəticələrin aradan qaldırılması üzrə tədbirləri təşkil etmək və həyata keçirmək üçün nüvə, kimyəvi, bakterioloji (bioloji) silahların və digər vasitələrin təsir prinsipini bilmək lazımdır. Düşmənin tətbiq etdiyi kütləvi qırğın vasitələrinin növündən asılı olaraq nüvə, kimyəvi, bakterioloji (bioloji) zərbə ocağı və radioaktiv, kimyəvi, bakterioloji (bioloji) yoluxma

zonası yarana bilər. Adi qırğın vasitələri tətbiq olunması zamanı belə zərbə ocağı əmələ gələ bilər. İki və daha çox kütləvi qırğın vasitələrinin tətbiqi zamanı ikili kombinə edilmiş zərbə ocağı yaranır. Nüvə silahı, məlum olan digər kütləvi qırğın silahlarına görə güclü zədələyici xassəyə malikdir. Nüvə silahından, müxtəlif növ reaksiyaları nəticəsində ayrılan enerjiden istifadə olunur. Nüvə silahının partlayış gücü trotil ekvivalenti ilə xarakterizə edilir. Trotil ekvivalenti - partlayış enerjisini bu nüvə sursatının partlaması nəticəsində alınan enerjiyə bərabər adi partladıcı maddənin (trotil) tonla miqdarına deyilir. Müxtəlif nüvə sursatlarının gücü bir neçə milyon tona (meqatona) qədər olur. Nüvə partlayışı həm zədələyici təsirinin gücünə, həm də müxtəlif amillərin zərərli təsirinə görə adi döyüş sursatlarından fərqlənir. Nüvə silahı ilk dəfə 1945-ci ilin avqustunda ABŞ-ın silahlı qüvvələri tərəfindən Yaponiyanın Xiroşima və Naqasaki şəhərlərinə qarşı istifadə olunmuşdur. Nüvə silahının hədəfə çatdırmaq üçün müxtəlif növlü raketlərdən, təyyarələrdən, sualtı qayıqlardan, gəmilərdən, habelə artilleriya toplarından istifadə etmək mümkündür. Nüvə silahının tətbiqi məqsədindən və basqın hədəfinin xarakterindən asılı olaraq nüvə sursatları kosmosda, havada, yerin üstündə, yerin altında və suyun üstündə, suyun altında partladıla bilər. Nüvə partlayışı nəticəsində beş cür zərərli təsir meydana çıxır. Bunlara nüvə partlayışının zədələyici amilləri deyilir. Bunlar aşağıdakılardır: - Zərbə dalğası, işıq şüalanması, nüfuzedic radiasiya, yerin radioaktiv zəhərlənməsi və elektromaqnit impulsu. Nüvə partlayışı enerjisi təqribən 50%-i zərbə dalğasının, 35%-i işıq şüalanmasının, 4%-i nüfuzedic radiasiyanın yaranmasına, 10%-i yerin radioaktiv zəhərlənməsinə və 1%-i isə elektromaqnit impulsunun yaranmasına sərf olunur [11].

Beləliklə, biz misallar üzərində fəvqəladə halların müəyyən təsnifatları ilə tanış olduq. Məlum oldu ki, fəvqəladə hallar miqyasına və şəklinə görə təsnif edilir. Burada konkret olaraq bir sıra dövlətlərin hüquqi təsbitlərindən misal verdik. Son olaraq belə hesab edirik ki, fəvqəladə halların təsnifatının aparılması zamanı beynəlxalq səviyyədə birgə fəaliyyətlərin qurulması zəruridir. Bu ilk növbədə təsnifatlar arasında olan fərqləri aradan qaldıracaq və fəvqəladə halların təsnifatının unifikasiya edilməsinə gətirib çıxardacaqdır. Unifikasiya

edilmiş beynəlxalq qaydalar və normalar beynəlxalq müstəvidə fəvqəladə halların aradan qaldırılması istiqamətində görülən işlərin keyfiyyət və kəmiyyətinə təsir edəcəkdir.

Azərbaycan Respublikası ərazisində fəvqəladə halların qarşısının alınması ilə bağlı dövlət sistemi

Fəvqəladə hallarda əhalinin təhlükəsizliyini təmin etmək, maddi zərəri azaltmaq və belə halların nəticələrinin aradan qaldırılması işlərinin təşkili məqsədilə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1992-ci il 30 aprel tarixli 239 nömrəli qərarı ilə "Fəvqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sistemi" yaradılmışdır, onun tərkibini, vəzifələrini, fəaliyyət qaydalarını müəyyən edən Əsasnamə və digər normativ sənədlər təsdiq edilmişdir. Bu sistem ərazi üzrə respublikanın bütün şəhər, rayon və digər yaşayış məntəqələrini; təsərrüfat sahələri üzrə isə bütün nazirlikləri, dövlət komitələrini, baş idarələri və hər cür iqtisadiyyat obyektlərini əhatə edir. Lakin bundan 13 il sonra, 16 dekabr 2005-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasında təbii fəlakətlərin, texnogen xarakterli qəzaların və yanğınların qarşısının alınmasını, onların nəticələrinin aradan qaldırılmasını, belə hallarda xilas etmə və bərpa işləri üzrə müvafiq orqanların fəaliyyətinin vahid mərkəzdən idarə olunmasını, ölkədə mülki müdafiə işinin təşkilini və həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə Fəvqəladə Hallar Nazirliyi yaradıldı.

Təsnifat məsələləri ilə bağlı tövsiyələr

Bir də bizim irəli sürəcəyimiz bir təsnifat növü vardır ki, onu siyasi elm nəqtəyi-nəzərindən uyğun görürük:

1. Ölkə səviyyəsində ictimai sabitliyi poza biləcək fəsadlara malik olan fəvqəladə hadisələr;
2. Regional sabitliyi poza biləcək fəsadlara malik olan və dövlət qurumlarının gücü ilə nəticələrinin aradan qaldırılması mümkün olan fəvqəladə hadisələr;
3. Fəsadların aradan qaldırılması üçün ictimai səfərbərliyin və kütləvi mədəni-psixoloji hazırlığın yüksək səviyyədə olmasını tələb edən fəvqəladə hadisələr;

4. Cəmiyyətin bir qrup insanının (din, milli mənsubiyyət, yerli mənsə, siyasi mənsubiyyət) həyatının gedişinə konkret olaraq təsir edə bilən, lakin cəmiyyətin digər üzvlərinin həyatında birbaşa hiss edilməyən fəvqəladə hadisələr;

5. Lokal, regional, yerli, milli mənsəli olub beynəlxalq laqeydlik nəticəsində və ya beynəlxalq adekvat reaksiyasının əksikliyi nəticəsində global fəsadlar və ya biləcək fəvqəladə hadisələr.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. Fəvqəladə hallar, onların fəzaları, təsnifatı və xüsusiyyətləri.

<http://www.fhn.gov.az/?aze/menu/29/6>

2. Галенпольский Ф. С. Вопросы правового регулирования ограничения прав и свобод человека в условиях чрезвычайного положения (на примере ФРГ) // Московский журнал международного права. – 1998. – № 4. – с. 23-30., с. 26.

3. Лисаускайте В. Международное право чрезвычайных ситуаций как новая отрасль международного права. // Вестник Томского государственного университета Выпуск № 362 / 2012. сс. 133-137., с. 133.

4. Мاستрюков Б. С. Безопасность в чрезвычайных ситуациях: Учебник для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2003., 336 с., с. 15,

5. О защите населения и территорий от чрезвычайных ситуаций природного и тех-

ногенного характера. Закон Республики Беларусь 5 мая 1998 г. N 141-3;

6. Положение о классификации чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера (утв. постановлением Правительства Российской Федерации от 13 сентября 1996 г. N 1094);

<http://base.garant.ru/2107712/#friends>

7. Правительство Республики Таджикистан. Постановление о классификации чрезвычайных ситуаций. от 1 августа 2006 года № 367;

http://www.khf.tj/Uploads/doc/law_6.pdf

8. Федеральный закон № 68-РФ от 21.12.1994 года «О защите населения и территорий от чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера»,

http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5295/

9. Хессе К. Основы конституционного права ФРГ. – Москва, 1981. – с.368., с. 340.

http://mchs.gov.by/_modules/_cfiles/files/Zaregistrirovano_v_Natsionalnom_reestre_pravovih_aktov_100.pdf

10. Mlajdan D. C. Classification of emergency situations, p. 274-290.,

<file:///C:/Users/user/Downloads/Classification%20of%20emergency%20situations.pdf>

11. http://unec.edu.az/application/uploads/2015/07/dMovzu-3-Adi-v_-k_tl_viq_r_n-vasit_1_ri.pdf

SUMMARY

Akif Marifli

International and national approach to comprehensive definition and classification of emergency situations concept

Key words: emergency situations, terror, classification, anthropogenic, mechanism

This article studies the viewpoints on comprehensive definition and classification of emergency situations concept. Herein, legislative definition of emergency situations concept and also it's contemplation in international law have been examined. It also mentions scientific and academic modelling concerning emergency cases. The risk, likelihood and frequency of emergency situations have been covered by this article as well. Along with international examples based on legislations of number of countries, classification of national legal systems has also been referred to. Methodology used in this text is counter replacement of descriptive and investigative approach. First of all,

informative background is formed for emergency situations concept. It is also referred that description of this concept requires completeness and integrity of components which it is made of. During the research, it has been determined that there are various forms of explanation to this definition in literature. However, taking into account the compatibility of notions, the article concentrates more on practically applicable points. Examples of different country practices are considered to be the expression of will to set up a foundation for further comparative development of national legislation. The issue of creating the coordination mechanism occupies an important space among crucial scientific ideas herein. Thus, efficiency of activities over prevention of emergency situations and also elimination of its consequences depend on proper organization of coordination.

РЕЗЮМЕ

Акиф Марифли

Подробное изложение понятия чрезвычайных ситуаций и международный и национальный подходы к их классификации

Ключевые слова: чрезвычайные ситуации, террор, классификация, техногенный, механизм

В данной статье исследуются понятие "чрезвычайные ситуации" и различные подходы к их классификации. В ней изучаются юридическое обоснование, а также международное юридическое истолкование данного понятия, затрагиваются основы научно- академического моделирования в связи с чрезвычайными ситуациями. В спектр исследований данной статьи также входят риск, вероятность и частотность их возникновения. Наряду с примерами на основе законодательств ряда стран в статье приведены данные из национальной нормативно-правовой системы. Методология, примененная в статье, заключается во взаимозаменении двух подходов-теоретического (описательного) и практического (наглядного). Первым делом формируется информативная база о чрезвычайных ситуациях. Здесь же отмечается необходимость полного и подробного описания компонентов, создающих эти ситуации.

В ходе исследования было выявлено, что в литературе встречается и иное объяснение этих процессов. При этом, в данной статье, посредством выведения на передний план существенных сходств, представлены наиболее применимые на практике методы. Примеры из практики различных стран на самом деле являются проявлением желания подготовить почву для сравнительного развития национального законодательства в будущем. Вопрос учреждения координации механизмов занимает особое место среди научных идей статьи, так как эффективная деятельность по предотвращению чрезвычайных ситуаций, а также устранению их последствий напрямую связана с правильной организацией координации.